

sentieële gegevens over hun loopbaan. Door het register op persoons-, plaatsnamen en voorname realia wordt deze studie volledig ontsloten.

Wij hopen met de auteur dat ook de andere dekenijen het voorwerp van onderzoek zullen worden. Deze publikatie vormt alvast een goed onderdeel en voorbeeld voor dit plan. Daarnaast is het een uitstekend referentiewerk voor de regionale vorsers van het Waasland. In elk geval doet het de historicus vraagtekens plaatsen achter heel wat algemene uitspraken over het religieus-moreel leven in de achttiende eeuw. Immers door zijn detailonderzoek komt Schoenaerts tot erg genuanceerde, voorzichtig geformuleerde besluiten. Met al zijn beperkingen - die de auteur eerlijk noemt - blijft het boek een degelijke bijdrage niet alleen tot de geschiedenis van het bisdom Gent, maar ook tot deze van de ganse achttiende-eeuwse Oostenrijkse Nederlanden.

Walter Baeten

L. van Brusselen, *Pastoor De Clerck en de scholen van Bermhertigheid. Oorsprong van de congregatie der Annuntiaten* (Heverlee: Congregatie der zusters Annuntiaten, 1979, 278 blz., BF 620,-).

Petrus Jacobus de Clerck was gedurende zestig jaar (1770-1831) pastoor van Veltem (bij Leuven). Hij dankte zijn benoeming aan het patronaatsrecht van de Leuvense universiteit waar hij in de jaren 1661-1670 artes en theologie had gestudeerd. Dat hij afkomstig was van Reninge, een dorp gelegen tussen Ieper en Diksmuide in de tegenwoordige provincie West-Vlaanderen is wellicht niet zonder betekenis, want in deze regio ontstonden in de tweede helft van de achttiende eeuw verscheidene liefdadige scholen, meestal gesticht door ondernemende priesters. Zijn eerste medewerkster, Maria Gardet, was een drieëntwintigjarig meisje uit Kortrijk. Op verzoek van pastoor De Clerck begon zij met nog twee andere 'vrome dochters' op 8 januari 1787 les te geven in een oud huis dat omgedoopt werd tot een 'Schole van Bermhertigheid'. In de zomer 1789 werden een vijftal gelijkwaardige scholen bezocht om de reglementen, ervan te leren kennen. De West-Vlaamse invloed is duidelijk. De Clerck stichtte nog een zelfde school te Reninge (1816) en te Buken (1824). De 'vrome dochters' vormden een eenvoudige associatie met geloften voor telkens een half jaar.

Onderhavige studie is op de eerste plaats een tekstpublikatie, waarin de geschriften van de stichter, *fondateur* geheten, centraal staan. Het eerste deel (11-48) van het werk handelt over het leven, het werk en het charisma van P. J. de Clerck, maar kreeg als titel 'Inleiding op de handschriften'. Het tweede deel: 'Handschriften van pastoor De Clerck' telt 200 pagina's (49-248) en vormt meer dan de hoofdbrok van het werk. De delen III en IV (249-278) geven nog enkele andere documenten in verband met de 'fondateur'. De structuur van het werk vertoont dus een zekere onevenwichtigheid. Het voornaamste handschrift van pastoor De Clerck *Beschryvinge van de Schole van Bermhertigheid begonnen tot Velthem den achtsten des jaers 1787* bestaat uit 305 folio's en is hier integraal opgenomen (49-215). De *fondateur* verhaalt hierin zelf de stichting en de lotgevallen van de school, de zusters en hemzelf. Deze *Beschryvinge* bevat ook de regel die hij zelf opstelde voor zijn *Alderliefste dochters in Christo*. Deze regel is een zeer uitgebreid (55-120) en lezenswaardig stuk. Hoewel deze vrome vrouwen geen kloostergemeenschap vormden, waren de voorgestelde leefregels (verbazend) veeleisend en streng. Genoemde *Beschryvinge* bevat ook een uitvoerig verhaal van de militaire evenementen, voornamelijk van de Franse bezetting, van 1792 tot 1815, een aangrijpend oorlogsdagboek (149-197).

P.J. De Clerck was ervan overtuigd dat een school oprichten voor de armen beter is dan

ze aalmoezen geven. Maar de school kwam er toch vooral uit de zielenijver van de pastoor, die vaststelde dat catechismuslessen niet genoeg waren en in die school de kans zag om arme jongens en meisjes meer godsdienstkennis en een hoogstaander zedelijk leven bij te brengen. Het bekende 'Bemin uw naaste om God' primeerde. De stichter was er zich ten zeerste van bewust dat hij aan God verantwoording zou moeten afleggen over alle aan hem toevertrouwde zielen en handelde steeds in dit eeuwigheidsperspectief. De geschiedenis van de *Schole van Bermhertigheyt* is er dan ook een van groot geloof en volharden in moeilijke tijden. In 1833, twee jaar na het overlijden van de 'foudateur', namende 'zusters' de generale regel en de kledij der Annuntiaten aan, voornamelijk op voorstel van kardinaal Sterckx. Deze ontwikkeling was in zekere mate door de stichter voorzien.

Dit boek is geen gewoon wetenschappelijk werk; de uiteindelijke stichtelijke bedoeling wordt niet verborgen gehouden (11,39, 277), maar ook niet op storende wijze beklemtoond. Toch voldoet deze interessante publikatie van wetenschappelijk standpunt uit niet helemaal aan de vereisten. Een echt kritische benadering van de persoon van de 'foudateur' ontbreekt. Er is alleen bewondering en dankbaarheid. De originaliteit van de Regel wordt niet toegelicht. Beweren dat de *propositus* (sic) van het St.-Pieterskapittel te Leuven tevens rijkskanselier is van de universiteit doet even de wenkbrauwen fronsen (14). Exact ware te spreken van de proost (*praepositus*) en van de kanselier. *Baccalaureus formatus* vertalen door *gevormd baccalaureus* en *facultas artium* door Faculteit der Kunsten (241) zijn minder gelukkige vertalingen. De situering van het hier besproken werk ten opzichte van M. Bulteel, *Congregatie Zusters Annuntiaten Heverlee. Oorspronkelijk charisma en kerkelijke vormgeving* (Heverlee, 1978), vermeld in de *Bibliografie* ontbreekt volkomen, wat bevreemding wekt en zeer te betreuren valt. Graag hadden we ook iets meer vernomen over de gepubliceerde handschriften. Wanneer kwam bijvoorbeeld de *Beschryvinge van de Schole van Bermhertigheyt* tot stand? Gaat het om een autograaf, is alles even geloofwaardig? Jammer ook dat de band niet gelegd werd tussen de 'Scholen van Bermhertigheyt' en de bekende Vlaamse Annuntiatenkloosters van Huldenberg en Heverlee. De ondertitel liet dit verwachten of soms niet?

Toch blijft dit een boeiend en leerrijk boek, een illustratie van de geschiedenis van het mostaardzaadje dat een reuzeboom werd of van het geloof dat bergen verzet. De verdere studie van de liefdadige instellingen, ontstaan in de tweede helft van de achttiende eeuw, zou het beeld van het christelijk leven in die periode ons inziens aanzienlijk kunnen verrijken. Dat deze studie daartoe uitnodigt is een verdienste.

Michel Cloet

R.J. Lesthaeghe, *The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970* (Office of Population Research, Princeton University, IV; Princeton, New Jersey: U.P., 1977, één deel, in-8°, xix en 251 blz., £12.50, ISBN 0 691 052530).

Het hier besproken boek van professor Lesthaeghe handelt over de daling van de vruchtbaarheid in België tussen 1800 en 1970. Het vormt het vierde deel van een breed opgevat onderzoek over de fertiliteitsdaling in Europa, dat sinds 1964 onder leiding van professor Ansley Coale loopt aan het 'Office of Population Research' te Princeton. Dit ambitieus projekt heeft tot doel na te gaan onder welke sociale en economische omstandigheden de daling van de vruchtbaarheid zich heeft voorgedaan. Als bron wordt in hoofdzaak gesteund op de verschillende nationale bevolkingstellingen. Binnen dit Europees kader vormt België een uitstekend voorbeeld. Het land bestaat immers uit twee regio's met een